

નર્મદાના નીરથી નિહાલ

જળ એ વન છે એ કહેવત ખરેખર યથાર્થ થતાં જોવા મળી. ૫ મી જાન્યુઆરીના રોજ સરદાર કૃષિનગર દાંતિવાડા કૃષિ યુનિવર્સિટી ખાતે રાષ્ટ્રીય સ્તરની વિન્ટર સ્કુલ માં સુક્ષ્મ પિયત પદ્ધતિ પર વ્યાખ્યાન આપતા ચર્ચા થઈ કે, નર્મદાના નીરનો અસરકારક ઉપયોગ કરવા ત્યાંથી ન કના રાજસ્થાન પ્રદેશના ખેડૂતોએ સુક્ષ્મ પિયત પદ્ધતિ અપનાવી છે તુરંત સ્થળ મુલાકાત લઈ અને ખેડૂતોને રૂબરૂ મળવાની ગોઠવણ કરી.

બનાસકાંઠા લ્હાની સરહદે આવેલ રાજસ્થાનના સાંચોર આસપાસના પ્રદેશમાં વરસાદ ખુબ જ ઓછો અને અનિયમિત પડે છે. સમુદ્ર સપાટીથી માંડ ૩૦ થી ૪૦ મી. જેટલી ઉંચાઈ ધરાવતા આ ઢાળવાળા પ્રદેશની જમીન રેતાળ છે અને ભૂર્ગભ જળ પ્રમાણમાં ખારા છે. તેથી ખેતી ઘણી જ જોખમી હશે તથા ખેડૂતોની આર્થિક સ્થિતિ નબળી હશે તેવું જણાયું.

નર્મદા નહેર પરિયોજનાના સાંચોર ખાતેના અતિથિગૃહ પર પહોંચતા જ શ્રી સુરેશ માથુર, અધિક્ષક ઈજનેરશ્રી, તથા શ્રી અરવિંદ ગુપ્તા તેમજ અન્ય અધિકારીશ્રીઓ દ્વારા આવકાર અને પરિચય પછી નહેરના પાણીનો કુવારા પદ્ધતિ દ્વારા પિયત આપવાના તેમના પ્રયાસની વિગતે ચર્ચા થઈ. જોગાનુજોગ આ પિયત પદ્ધતિની ખેતરોમાં ગોઠવણ કરનાર શ્રી નારણભાઈ કુલેત્રા પણ સાંચોરમાં હોવાથી તેઓ પણ ચર્ચામાં જોડાયા.

રાજસ્થાન પ્રદેશમાં મુખ્ય નહેરની ૭૬ કિ.મી.ની સાંકળે ડાબી બાજુની વાવ ડીસ્ટ્રીબ્યુટરી ઉપર ૧.૧૦ કિ.મી. ની સાંકળે આવેલ સુથાના માઈનોર ની બન્ને બાજુ પર ડિગી (પાણીના ટાંકાઓ) જોવા મળ્યાં. ઘઉં, રૂ અને સરસવના વાવેતર સાથે ખેતરો લીલાછમ હતા. અહીં ૧૦૦ હેક્ટર આસપાસના એક ચક્ર વિસ્તાર પૈકીમાંથી અડધા વિસ્તારમાં પિયત કરવા જરૂરી પાણીનો જે જથ્થો જોઈએ તેના સંગ્રહ માટે ડિગી ઓ બનાવવામાં આવેલ છે. જેનો વહીવટ કરતી ખેડૂતોની

સમિતિને ડિગી સમિતિ કહે છે. અમારી મુલાકાત વખતે ડિગી નં. ૮ માં પિયત ચાલુ હતુ તેના અધ્યક્ષ, શ્રી મંગારામ ચૌધરી તથા આસપાસના ખેતરોમાં કામ કરતાં અન્ય ખેડૂતો પણ અમોને જોઈને તુરંત મળવા આવ્યા.

ફુવારા પિયત પદ્ધતિની ડીઝાઈન ની તાંત્રિક વિગતો આપતા અધિક્ષક ઈજનેરશ્રીએ જણાવ્યું કે, ચક્ર વિસ્તારને પિયત આપવા જરૂરી પાણીના જથ્થાના સંગ્રહ માટે ખુલ્લી ટાંકી બનાવી છે. તેમાં નહેરમાંથી પાણી લાવવાનું જોડાણ આપેલ છે. આ સંગ્રહ ટાંકીની બાજુમાં નાની પેટા ટાંકી બનાવી તેમાંથી પાણીને પંપીંગ કરવાની વ્યવસ્થા ગોઠવી છે. સ્ટાટર, પંપસેટ, વાલ્વ તથા ફીલ્ટર સ્ટેશન રાખવા પંપહાઉસ કરેલ છે. જેમાંથી મુખ્ય પાઈપ નીકળી પિયત વિસ્તારની વચ્ચેવચ્ચે છેવાડા સુધી બન્ને બાજુ પેટા લાઈનો મારફત, કુલ ૧૧ આઉટ લેટ જોડાણ કરેલ છે. દરેક આઉટ લેટ હેઠળના અંદાત ૮ હે. વિસ્તારના ખેડૂતો ત્યાંથી સીધું સ્પ્રીકલર જોડાણ લઈ શકે તેવી વ્યવસ્થા છે. ડિગી અને પંપ હાઉસ સહિત ફુવારા પિયત પદ્ધતિ જરૂરી દબાણ સાથે ચલાવવાનું પાઈપોનું માળખું કરવાનું ખર્ચ પ્રતિ હેક્ટર દીઠ રૂ. ૧૮,૦૦૦ થી ૨૨,૦૦૦ આસપાસ થયેલ છે.

સરકારી તંત્ર દ્વારા નહેર પદ્ધતિ, ડિગી , પંપ તથા પંપ હાઉસ અને પાઈપો નું માળખું ગોઠવવાની વ્યવસ્થા કરેલ છે. જ્યારે ફુવારા સેટ દરેક ખેડૂતોએ પોતાના ખર્ચ વસાવેલ છે. ખેડૂતો સાથે ચર્ચા કરતાં જણાવ્યું કે, કાર્યક્ષમ ઉપયોગ કરી વધુમાં વધુ કૃષિ ઉત્પાદન લેવા. તેઓએ ચક્ર સ્તરની સમિતિ બનાવી છે. જે તે ચક્ર હેઠળના ૧૭ ખેડૂતોની કુલ ૮૫ હેક્ટર વિસ્તારને ૧૧ સબ-ચક્ર માં વિભાજિત કરી પાણીની વહેંચણીના વહીવટ સારું દરેકની અલગથી ટર્ન આઉટ સમિતિ ઓ બનાવી છે. દરેક ખેડૂતને તેમની જમીનના પ્રમાણમાં

પાણીનો જથ્થો બરાબર મળી રહે તે માટે અધ્યક્ષશ્રી, મંગારામ ચૌધરી સતત ધ્યાન રાખે છે. કુલ ૧૧ ડીઝાઈન મુજબ એક સાથે પાંચ વોટર આઉટ લેટ ચલાવવાનું નિયત કરેલ હોય તે સિવાયના અન્ય કોઈ બિનઅધિકૃત પિયત ચાલુ ન કરે તેનું પણ ચુસ્ત રીતે ધ્યાન રખાય છે. દરેક ખેડૂતનો પાણી લેવાનો સમયગાળો અને વારો દર્શાવતો લેખિત કોઠો પંપ હાઉસની દિવાલ ઉપર ચોંટાડી દીધેલ છે. તેથી કોણે

ક્યારે પાણી લેવું એ માટે એક બીજાની સમજકેર ન થાય. સમગ્ર પધ્ધતિનું ચુસ્ત રીતે સંચાલન થાય તે માટે રૂ. ૪,૫૦૦/- મહેનતાણું ચુકવી એક ખાસ ઓપરેટર રાખેલ છે. ઈલેક્ટ્રીક કનેક્શન લેવાનું ખર્ચ, ઈલેક્ટ્રીક બીલ, ઓપરેટર નો પગાર તેમજ સંચાલન માટે થતું અન્ય ખર્ચ ખેડૂતોનું સંગઠન ભોગવે છે ખુબીની વાત એ છે કે, સંચાલનનું આ ખર્ચ પ્રતિ કલાકના હિસાબે વાપરનારના સીરે હોઈ, કોઈ ખેડૂતો વધુ સમય પાણી લેવાનું પસંદ કરતા નથી. ક્યારેક કોઈ તેમ કરે તો અધ્યક્ષશ્રી અને અન્ય ખેડૂતો ભેગા મળીને બંધ કરાવે છે. સમગ્ર પિયતની ડીઝાઈન અને ગોઠવણ ખૂબ જ સરસ થયેલ છે અને અસરકારક હોવાનું ખેડૂતભાઈઓએ જણાવ્યું. સામાન્ય રીતે આવી સંતોષની સ્થિતિ ઉભી થવી એ પણ એક નોંધ લેવા જેવી બાબત જણાઈ.

જુદા-જુદા પાકની જરૂરીયાત મુજબનું પાણી ખેડૂતોને આપી શકાય તે માટેનું સરળ આયોજન કરી પધ્ધતિ ગોઠવનાર શ્રી નારણભાઈ એ જણાવ્યું કે, યોગ્ય દબાણે કામ કરે તેવી ડીઝાઈન, સારી ગુણવત્તાના દરેક ભાગની પસંદગી અને ચુસ્ત રીતે ફીટીંગ કરવાની કાળ લીધી છે. ઉપલબ્ધ આઉટ લેટ દરેક ખેડૂતને અનુકૂળ થાય. એમ કેમ ? તેવું પૂછતાં તેઓએ જણાવ્યું કે કૃષિ ઈજનેર તરીકેની તજજતા સાથે અઢી દાયકાનો આ ક્ષેત્રે અનુભવથી થઈ શકેલ. બન્યું એવું કે, તે જ વખતે ૧૦ સ્પ્રીંકલરને બદલે ખેડૂતો ૧૪ સ્પ્રીંકલર ચલાવતાં હતાં. કારણ પુછતા ખેડૂતોએ વધુ સ્પ્રીંકલર ચલાવવાથી દબાણ ઘટે અને પાકને પાણી અથડાવાની અસર ઓછી થાય તેવું જણાવ્યું. તાંત્રિક રીતે જોઈએ તો દબાણ ઘટાડવાથી પાણીના ટીપા મોટા પડે જેના અથડાવાથી વધુ અસર થાય. સરખું

દબાણ જાળવવાથી ટીપાનું કદ યોગ્ય જળવાય. આ મુદ્દા પર થોડી ચર્ચા થઈ અને ખેડૂતોને યોગ્ય દબાણે ચલાવવાની સમજ આપી. સાથે સાથે બી વાત એ થઈ કે ઝાકળ પડવાની સ્થિતિ હોય ત્યારે સ્પ્રીંકલરથી રાનો પાક બચાવી શકાય છે. આવી નાની નાની બાબતો સમજવાથી ખેડૂતોને લાંબાગાળે વધુ લાભદાયી થાય છે.

મોજે ગામ માણકીના ખેડૂત શ્રી નરસીમાભાઈ રામભાઈ એ જણાવ્યું કે, નર્મદાનું પાણી મળ્યું તે પહેલાં ૭૦ થી ૮૦ ટકા જમીન પડતર રહેતી હતી. હવે ૭૦ થી ૮૦ ટકા વિસ્તારમાં વાવેતર થાય છે. વધુમાં કુવારા પધ્ધતિથી પિયત કરીને, તેઓ પોતાની ૮૦ એકર જમીનમાં વાર્ષિક ૨૫ લાખ જેટલી ઉપજ લેતા થયા છે. તે જ રીતે દાતિયા ગામ તા.

સાંચોરના ખેડૂત શ્રી શંભુસિંગ તેમની ૬૦ એકર જમીનમાંથી વાર્ષિક ૧૮ લાખ જેટલી ઉપજ લેતા થયા છે. આમ, ૮ હજાર ની ઉપજ લેતાં ખેડૂત ૮ લાખ ની ઉપજ લેતા થયા છે.

કુવારા પિયત પધ્ધતિ અપનાવી નહેરના પાણીનો અસરકારક ઉપયોગ કરવાનો આ પ્રથમ પ્રયોગ હશે. તાંત્રિક રીતે સચોટ અને સ્થાનિક કૃષિ આબોહવાકીય પરિસ્થિતિ તથા ખેડૂતોને બંધ બેસતી હોય તેવી સંપૂર્ણ પધ્ધતિ બેસાડયા પછી ખેડૂતો દ્વારા એક બીજા સાથે તાલ મીલાવી સહયોગ કરવામાં આવે તો, કપરૂ જણાતું કામ

પણ સહેલું બનતું હોય.

સંપર્ક

સરદાર સરોવર નર્મદા નિગમ લિ.

(ગુજરાત સરકારનું સંપૂર્ણ માલિકીનું સાહસ)

કાર્યવાહક સંચાલક (કૃષિ),

કૃષિ વિંગ, ૧૨/૩-સરદાર ભવન,

સચિવાલય, ગાંધીનગર-૩૮૨ ૦૧૦

ફોન નં. ૦૭૯-૨૩૨૫૨૧૭૨, ફેક્સ નં. ૨૩૨ ૨૩૦૫૬

ઈ મેઈલ : ed.cd.ssnl@gmail.com

